

Дунёдаги бошка юртлар катори кўхна Мовароуннахр тупрогида ҳам канчадан канча хокимлар, подшоҳлар ўтган. Бу юртда хукмронлик килган подшоҳларнинг асли туб аҳолидан бўлганлари ичида Сохибкирон Амир Темурдек забардасти, шухратлиси, кенг ва кудратли, кўркам ва давомли давлатга эга бўлгани йўк. Шунингдек, Амир Темурдек ноҳак равишда кўп танкидга учрагани, оркасидан сўкиш эшитгани, турли салбий сифатлар билан сифатлангани ҳам бўлмаса керак. Амир Темурнинг тугилганига 660 йил тўлиши муносабати ила ёзилаётган ушбу мақолада биз у кишининг кенг ва кудратли ҳамда кўркам ва давомли давлат сохиби бўлишининг баъзи сабаблари хақида тўхталмоқчимиз.

Асосий мақсадга ўтишдан аввал кискача бўлса-да, турли салбий сифатлари билан сифатланишига сабаб бўлган баъзи омиллар хақида фикр билдирайлик. Аввало, шуни айтиш керак-ки, Амир Темур ўз замонасининг одами бўлган, ўша вақтдаги хукм учун курашганлар ўйлаган ўйларини ўйлаган, айтган гапларини айтган, килган ишларини килган.

Киска килиб айтганда ўзи яшаган замон таомилига кўра иш кўрган. Эҳтимол, ушбу таомилда бошқалардан устун бўлгани учун кўпчилик замондош подшоҳлар устидан голиб келгандир. Хамма уруш килганидек, Амир Темур ҳам уруш килган, лекин урушни бошқалардан кўра яхшироқ килгани учун кўпроқ галабага эришган. Амир Темур ҳам бошка подшоҳларга ўхшаб, ўзига карши кўтарилган исёнларни шафқатсиз равишда бостирган, бу ишда балки бошқалардан кўра каттиккўлроқ бўлгандир. Амир Темурнинг бошка тасарруфотларини ҳам шунга таккослаб чиқиш мумкин. Лекин, нима учун бошқалардан кўра Амир Темур кўпроқ танкид килинган? Нима учун уни дунёдаги энг вахший, энг конхўр, энг золим подшоҳлардан бири сифатида таъриф килиб келинган? Албатта, бундай бўлишининг ўзига яраша омиллари бор. Эҳтимол тарихчиларимиз бу саволларга атрофлича жавоб берарлар.

Бизнингча, бундай бўлишининг сабабларидан бири-Амир Темурнинг араб ерларига килган юришлари ҳамда Усмонли турк султони Боязид Йилдиримни енгиб, асир олишидир. Ўша даврда бу икки тараф, яъни араблар ва усмонли турклар ўзига хос ташвиқот марказлари бўлиб, дунёга хоҳлаган фикрларини ёйиш, тарғибот қилиш имконига эга бўлганлар. Амир Темурдан зарба еган бу икки тараф уни мадх эта олмасликлари табиий эди. Шунинг учун ҳам араб ва усмонли турк тарихчилари ўша қадим замонлардан тортиб ҳозиргача Амир Темурни сўкиб, танкид қилиб турли салбий сифатлар билан сифатлаб келмоқдалар. Ушбу икки тарафнинг ўша пайтлардаги фикрий дунёда тутган ўрни ва роли жуда ҳам катта эди. Айнан шу омил дунёда Амир Темур хақида салбий фикрларни кенг тарқатишга сабаб бўлган омиллардан бири бўлса ажаб

эрмас. Адолат юзасидан айтиш лозимки, турк тарихчилари охирги даврда бу ишга анча чек кўйдилар.

Оврүподаги буюк уйғонишдан кейин шарк хамма нарсада гарбга карам бўла бошлади. Хар бир нарсада гарбнинг айтгани айтган, дегани деган бўладиган бўлди. Харбий, сиёсий устунлик самараси ўларок маданий ва илмий соҳада ҳам Оврүпо устунлиги бошланди. Жахонгир Амир Темурнинг юрти Мовароуннахр Рус истилоси остида колди. Рус истилоси ўз кўл остидаги юртларни паст, халкларни колок хисоблаш асосида иш олиб борди. Руслар ҳеч қачон, биз кечагина ҳеч гап эмас эдик, энди сафга кўшилиб колдик, дея олмас эдилар. Балки, ўз мустамлакаси бўлганларга, сиз ҳеч ким эмассиз, биз сизларга илм-маърифат, фан-маданият ўргатгани келдик, дейишарди. Улар бу даъволарининг пуч эканлигини яшириш мақсадида тарихни бузиб кўрсатишга зўр берар эдилар. Ўз навбатида бу иш, Мовароуннахрнинг исломий тарихини бузишга, сохталаштириб, колок килиб кўрсатишга ҳаракат килишарди. Мовароуннахр тупрогидан чиккан буюк давлат арбоби, мухташам императорлик асосчиси сифатида Амир Темур шуҳрати мустамлакачиларга тинчлик бермаслиги турган гап эди. Шунинг учун ҳам, улар Амир Темурни коралашда, ёвуз, маданиятсиз, йирткич, одам ўлдиришдан бошқани билмайдиган шахс сифатида кўрсатишда ҳеч нарсадан қайтмадилар.

Чор Россияси ўрнини олган большовоий мустамлакачилар динни халклар афюни, деб элон қилдилар. Динга боглик хамма нарсани зарарли, дедилар. Диндор бўлган одамларни эси паст, дедилар. Шу билан, Ислом асосида дунёга донг таратган Мовароуннахр маданияти, давлатчилиги, буюк шахслари, жумладан Амир Темур ва унинг ишлари ҳам афюн, колоклик, дахшат деб васф этила бошлади. Бора-бора юртимизга тегишли хар бир нарса эскилик саркити, колоклик, маданиятсизлик, деб элон қилинди. Ўзимиздан чиккан соткин коммунистлар ташаббуси ила маданиятимиз асоси-харфларимиз ҳам колоклик сабабчиси, деб рус харфларига алмаштирилди. Карабсизки, бир кунда асрлар давомида дунё маданиятида пешқадам бўлган бутун бошли бир аслзода халк саводсиз, деб эълон қилинди. Ўз тарихидан ажради. Энди, бу шўрли “саводсиз” халк, ўзининг “илмли” акасидан илм ўргана бошлади. Жумладан, ўз тарихини ҳам янгитдан мустамлакачи талкин асосида ўргана бошлади. Коммунистлар ҳеч қачон Амир Темурни хақикий васфини қилмас эдилар. Дунё тарихида уларчалик тарихни бузганлар бўлмагани бугунги кунда ҳеч қимга сир эмас. Улар хамма нарсани, жумладан Амир Темурга тегишли тарихни ҳам хоҳлаганча буздилар.

Менимча, Амир Темур тўғрисидаги хақиқатни яшириб, ноҳақликни таралишида асосий айбдорлар унинг меросхўрларидир. Минг афсуслар бўлсинки, Сохибқирондек улуг кишиларни етиштириб чиқарган бу юртнинг кейинги авлоди, ўз аждодларига муносиб фарзандлар бўла олмадилар. Бу нобоп фарзандлар ўзларининг буюк аждодларини етарли даражада авайлаб-асраб, эзозлай олмадилар. Уларни ҳеч бўлмаса, душманларнинг фикрий ҳужумларидан, бўхтон-тухматлардан ҳимоя қила олмадилар. Бу ҳам етмаганидек Совет даврига келиб мовароуннахрликларнинг ўзлари душманларига кўшилиб олиб ўз ўтмишига, тарихига, буюк аждодларига, жумладан Сохибқирон Амир Темурга тош ота бошладилар. Улардан баъзилари Герасимов, Вияткин каби мустамлакачи олимларга шогирд тушиб, уларнинг атрофларида гирдикапалак бўлдилар. Сохибқиронни ҳақорат қилиб, гўрини очишганда кетмон ва белкуракларни тутиб астойдил ишладилар. Амир Темурни бемехр, шафқатсиз шахс қиёфасида сувратини қизишганда бўёқларини ушлаб турдилар ва хурсанд бўлиб чапак чалдилар. Устозларидан ўрганган уйдирмаларга ўзларидан турли ёлгон-яшиқни қўшиб қатиб

сафсата сотдилар.

Ўн олтинчи асрдаёк буюк инглиз дараматурги Киристофер Марло томонидан “Сохибкирон Темурман” трагедияси ёзилиб, Лондонда хар йили театр мавсуми шу асар билан бошланиши одат бўлганига карамай, ўзимизда Буюк ватандошимизни ёмонлаш билан овора бўлинди. Хатто, Иброхим Мўминовдек гайратли олимнинг, марксизм, ленинизм мафкурасини мукаддима килиб, Амир Темурни Оврупони икки марта хужумдан саклаб колган килиб сифатлаб, унинг хакида илик сўз айтиши хам мустамлакачиларга ёкмади. Улар ўзимиздаги думлари ёрдамида И. Мўминовни тазйикка олдилар.

Худди, ана ўша соткинлар “Гулистон” журналида “Темур тузиклари” чоп этила бошлаганда, Сохибкиронга карши янги хужум уюштирдилар. Асарнинг таржимони мархум Алихон тўра Соғунийга тухматлар килдилар. Таржимани уюштиришда, уни “Гулистон” журналида чоп килишда жонбозлик кўрсатган ёзувчи, мархум Рустам Рахмонни ва тахририятнинг бошка аъзоларини кувгин килишди. Бугунга келиб ўша шаввозлар Сохибкирон Амир Темур маддохларининг биринчи сафида турибдилар. Улар худди 20-30 йил мукаддам хеч нима юз бермагандек, ўзларини фидойи килиб кўрсатмоқдалар. Улар гўё Сохибкирон шаънига лой чапламаганлар, гўё халол тарихчи олимлар йўлига тўғонок кўймаганлар. Замон ўзгариши билан улар устиларига кўй терисини ёпдилар. Бу хам етмаганидек, “Сохибкирон Амир Темур тарихини факат мен яхши биламан”, деган даъво билан яна бошка олимларни бу сохадан суришга уриндилар. Лекин илмий омонат маддохлик эмас, хакикатни талаб килади. Бугунги кунда бир думалаб маддохга айланиб колиш хам илмий омонатга хиёнат бўлади. Балки, омонатга хиёнат килмай, илмий асосда, хужжат ва далилларга суянган холда тарихни тўғрилиқча тахлил килмок керак. Жумладан, Амир Темурга хамда у курган давлатга ана ўша асосда бахо бериш лозим. Мутахассислар бу вазифани аста-секин бажарадилар, деган умиддамиз. Зотан хозир бу мухим ишнинг бошлангич боскичида баъзи илмий бахслар пайдо бўлмокда. Мулохаза килинишича, ана ўша бахсларда Амир Темурнинг хаёти ва фаолиятидаги турли кирраларни ёритишга харакат бўлмокда. Аммо, энг мухим нарсалардан бири-Сохибкироннинг Ислом динига бўлган боғланиши ва ундан келиб чикадиган тахлиллар хакидаги бахслар келажакка колдирилаётганга ўхшайди. Биз энди ана ўша мухим мавзу хакида сўз юритмокчимиз.

Амир Темурнинг Исломга боғланиши ва шахсияти

Сохибкирон Амир Темурнинг хаёти ва фаолиятини тўлалигича ўрганиш, тахлил килиш юртимиз тарихидаги, энг мухим боскичлардан бирини ўрганиш ва тахлил килиш демакдир. Чунки, Амир Темур юртимизнинг асл фарзанди ўларок энг катта шухрат козонган подшоҳ хисобланади. У курган давлат Мовароуннахр еридаги энг катта, энг кувватли ва марказлашган хамда ривожланган давлат хисобланади. Албатта бундай шахс ва давлатнинг тажрибасини ўрганиш фойдадан холи бўлмайди. Ўз ўзидан “Амир Темурга кайси омилларга суянган холда бундай салтанат куриш насиб этди, экан?” деган савол пайдо бўлади. Маълумки, хар кандай давлатнинг асосини хоким билан махкум, яъни, подшоҳ билан фукаро орасидаги алока ташкил килади. Ўз фукарларининг

меҳру-муҳаббатини қозонган, уларнинг ҳурмат ва эзозига сазовор бўлган подшоҳгина мухташам ва ҳар тарафлама ривожланган салтанат қуриши мумкин. Албатта фуқароларнинг меҳру-муҳаббатини фақат уларга зулм ўтказиш, уларни доимий кўркинчда ушлаб туриш ёки аскарӣ қуч ҳамда миршабу жаллодлар ёрдамида қозониб бўлмади. Бунга замон ва маконлардаги кишилар иттифок қилганлар. Фуқароларни рози қиладиган подшоҳ бўлиш учун уларнинг руҳий ҳолатига, дунё қарашига, эътиқодига, инсонларни, ҳусусан ҳокимларни баҳолашдаги қўядиган талабларига жавоб бера оладиган шахс бўлиши лозим. Соҳибқирон Амир Темурнинг Мовароуннаҳрдек қадимдан Ислом юрти бўлиб қелган заминда, унинг ўз дини билан фахрланиб қелган мусулмон аҳолиси билан ҳамкорликда, ўша даврнинг табири билан айтганда, етти асосӣ омиллардан бири Ислом омили эди, десак муболага бўлмас. Бу фикрни ҳақиқатга яқин ёки ундан йироқ эканини билиш учун Амир Темурнинг ҳаётида Исломнинг тутган ўрнига муҳтасар назар ташлаб чиқайлик.

Амир Темурни отаси маҳалладаги бошланғич мадрасага берганда у энг ёш талаба эди. Лекин, ёшлигига қарамай ақл зақавоти ва ўтқир зехни билан ҳаммадан ажраб турар эди. У берилган вазифаларни зудлик билан ёдлаб олар, мударрислар томонидан берилган саволларга ҳаммадан қўра пухтарок ва ақллироқ жавоблар берар эди. Мударрислар унинг ақлига, ўтқир зехнига қойил қолишар эдилар. Улар Темурнинг отасига, ўғлингиз бизда бор илми олиб бўлди, энди уни биздан қўра пешқадамроқ устозга беринг, деб маслаҳат беришади. Амир Темур жуда ёш чоғида, уч йилда Қуръони Қаримни тўлик ва пухта ёд олди. У Аллоҳнинг қитобини шу даражада ёд олдики, ҳозиргача Амир Темур қилган тажрибани бошқа одам қила олган эмас. Амир Темур ҳар бир сурани аввалидан охиригача беҳато ўқиганидек, охиридан аввалигача ҳам, яъни тесқарисига ҳам беҳато ўқир эди. Бу иш ҳеч қим томонидан рағбатлантирилмас ҳам, Соҳибқироннинг қанчалик пухта қори эканини қўрсатиб турувчи далилдир. Қадимдан қорилар мусулмонлар оммаси томонидан қанчалик эзозланиши ҳаммага маълум. Энди ўша эзозга сазовор қори, давлат бошлиғи бўлса, халқнинг унга бўлган ҳурмати қанчалик бўлишини билиб олавериш мумкин.

Амир Темур фақат Қуръони Қаримни ёдлабгина қолмай, балки унинг маъносини ҳам жуда яхши билар, бошқа илмларни ҳам пухта эғаллаган эди. Айниқса, фикх илмида шуҳрат қозонган эди. Бу эса, ўз навбатида унинг обрўсига обрў қўшар, халқ оммасининг у кишига бўлган иззат, эҳтиромини яна ҳам ортдиқарди.

Энг муҳими, Амир Темур оғзида эмас, ҳақиқатда, гапда эмас, амалда қин мусулмон эди. Унинг ўзи мустаҳкам исломӣ ақийда соҳибӣ бўлиши билан бирга, бошқаларнинг ҳам бу ақийдага путур етқазишга йўл қўймасликка ҳаракат қиларди. Амир Темур машҳур шоир Хофиз Шерозийни қўпчилик ичида, илмӣ мажлисда, баъзи байтларини ўқиб, ақийдага зарарли эканини айтиб, танқид қилгани маълум ва машҳур. Бу эса, Амир Темурга мусулмон шахс, олим сифатида вазифа бўлса, подшоҳ сифатида ҳам вазифа, ҳам обрў қелтирар, халқ оммасининг унга бўлган муҳаббати, эҳтироми ва итоатини ортдиқар эди.

Аввал айтганимиздек, Соҳибқирон оғзида эмас, амалда мусулмон эди. У мусулмон шахс сифатида динӣ тақлифларни тўлик адо этарди. Амир Темурнинг олим эканини, динӣ талабларини ўз шахсида амалга оширишини унинг ашаддӣ душманлари ва танқидчилари ҳам тан оладилар. Уларнинг тақидлашларича, Соҳибқирон вақтида намозини ўқиб, рўзасини тутар, ёлгон сўзламас, ҳаром ичкилик ичмас, ҳаром юрмас, аҳдини бузмас эди. Амир Темур ўз ҳаётининг энг танбанлик билан ўтган даврида, айшу ишратга берилган деб васф қилинган пайтида ҳам шариятга ҳилоф иш қилмаган. Албатта Ислом динининг

хукмларига амал килиш ила Амир Темур аввало ўзининг бандалик бурчини адо этар, Аллох таоло томонидан шох бўлсин, гадо бўлсин хар бир бандага фарз-вожиб этилган амрларни бажарар эди. Шу билан бирга бу исломий сифатлар унинг халк ўртасида обрўсини ортдирар, хукмини мустахкамлашга омил бўларди. Мисол учун намозни олиб кўрайлик. Муслмон жамиятида бенамоз амалдорлар муслмонлар оммаси томонидан ҳеч қандай иззат эҳтиром топа олмаган. Рўза ҳам худди шундай. Рўза тутмайдиган шахс муслмонларнинг эътиборини қозониши мумкин бўлмаган.

Ёлгон гапириш эса, нафакат муслмонлар, балки барча бошқа халқларга ҳам ёлмаган. Ёлгончилик ҳамма замонларда, ҳамма маконларда, ҳамма халқлар томонидан ёмон кўрилган сифатдир. Бу сифат ўз соҳибини шох бўлсин, гадо бўлсин обрўсини туширган. Айниқса, эл-юрт ичида мартабага, обрўга эга бўлган кишиларнинг ёлгон гапиришлари алоҳида ноқулайлик тугдирган. Ёлгончилик сифати, айниқса муслмонлар орасида каттик қораланган. Муслмонлар ичида “Ёлгончи-Худонинг душмани”, деган гап қадимдан бўлиб келган. Ёлгончилик Соҳибқирон ёд олган Аллохнинг қаломи Қуръони Қаримда қайта-қайта танқид қилинган. Пайгамбаримиз томонидан каттик қораланган. Шунинг учун ҳам Амир Темур муслмон шахс сифатида ёлгон гапирмаган. Бу унга гуноҳни четлашда ёрдам бериши билан, халқ оммаси ичида обрўсини ортдирган, дўсту-душманнинг унга бўлган эътирофини қучайтирган.

Харом ичкилик ичиш ва харом юриш, яъни зино ҳам шунга ўхшаш, ҳамма томондан қораланади. Хатто, бу нарсалар харом ҳисобланмаган халқлар ичида ҳам, давлат бошлиқларининг бу ишларга қўл уриши каттик қоралаган. Шунинг учун ҳам мазкур ишларни қилганларнинг халқ ўртасида обрўси тўқилган. Ислом шариатнинг бу икки ишни қатъиян харом қилгани ҳаммага маълум ва машҳур. Шундан келиб чиқиб, қадимдан муслмонлар ичида майхўр ва зиноқорларга таҳқирлаш назари билан қаралган. Уларга обрў-эътиборга эмас, жазога сазовор шахслар сифатида муносабатда бўлинган. Аҳдга вафо қилмаслик ҳам ҳеч қимга, ҳеч қачон обрў келтирмаган. Бу ёмон сифат айниқса муслмонлар орасида, каттик қораланади. Чунки, Қуръони Қаримнинг, Пайгамбар саллоллоҳу алайҳи васаллам суннати мутаххараларининг ҳукми шу. Албатта, харом ичимликлар ичмаслик, харом юрмаслик ва аҳдга вафо қилиш сифатлари Амир Темурнинг ўз фуқаролари олдида обрўсини қаддан зиёда оширар эди. Биз Соҳибқироннинг қўпчилик тарихчилар томонидан эътироф қилинган баъзи исломий сифатлари ҳақида тўхталдик. Бу бошқалар қатори Амир Темурдаги яхшилик сифатлар ҳам унинг дини Ислом тўғрисида эканини кўрсатади. Бу билан биз Амир Темур айбсиз эди, унинг шахсияти фақат барқамол сифатлардан иборат эди, демокчи эмасмиз. Лекин, у кишининг дўсту душманлари эътироф қилган сифатларини Пайгамбаримиз саллоллоҳу алайҳи васалламнинг: “Вафот этганларининг яхши сифатларини эсланг”, деган ҳадисларига амал қилиб эсламоқдамиз. Шу билан бирга Соҳибқироннинг ҳукмдаги муваффақиятларида ушбу сифатлар асосий омил бўлганлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Чунки шахсий сифатлар хар бир нарсада таъсирли экани ҳаммамизга маълум.

Амир Темур ва унинг жамиятдаги исломий алоқалари Соҳибқирон Амир Темур Исломни фақат шахс билан Аллох орасидаги яширин алоқа деб қарамаган. Балки, у Ислом ижтимоий алоқаларида ҳамма нарсадан устун туриш лозим эканлигини яхши тушинган. Шунинг учун у киши, ўз яқинларини, фуқароларини доимо Исломни ўрганишга, унга амал қилишга чақирар эди. Бу маънода Амир Темур ўзига яраша, подшоҳ-даватчи эди. Соҳибқироннинг фарзандларига, яқин кишиларига Ислом динини тинмай ўрганиш, унга амал қилиб яшаш зарурлиги ҳақидаги насихатларини тарихчилар қўллаб келтирадилар.

Шунингдек, у киши ўз амалдорлари, аскарлари ва фукароларини ҳам шунга даъват килар эди. Биргина мисол келтирайлик. Бир куни, саҳрода харбий машқ ўтказилаётганида кор ёғиб қолади. Машқларни тўхтатишга тўғри келади. Шунда, Амир Темур ўз одамларини чодирга тўплаб туриб, ким Куръони Каримдан кор хақидаги оятни топиб берса, бир миқдор олтин мукофот беришини эълон қилади. Одамлар чодирларга таркалиб, кун бўйи Куръон ўқиш билан овора бўладилар. Сўнг Соҳибкирон уларни қайта тўплайди ва Куръони Каримга алоҳида эътибор ила ёндашмасликда танқид қилади. Куръони Карим иссик, кор ёғмайдиган ўлкада нозил бўлгани учун унда кор хақида оят бўлиши мумкин эмаслигига эътибор бермаганларини эслатади. Уларни Куръони Каримга, Ислом динига ихлосини кучайтиришга чақиради ва турли диний саволларига жавоб беради.

Амир Темурнинг жамиятдаги исломий алоқалари хақида гапирар эканмиз, Ислом динида айнан шу алоқаларни ривожини учун жорий қилинган жамоат ва жума намозларига бўлган муносабатини айтиб ўтишимиз лозим. Соҳибкирон доимо жамоат намозидан қолмасликка ҳаракат қилар эди. Худди шу мақсадда доимо ўз юришларида кўчма масжид олиб юрар эди. Каерга бориб турсалар, маҳсул кишилар дарҳол ўша кўчма масжидни ўрнатишар ва ҳамма бирга Амир Темур бошчилигида жамоат билан намоз ўқишар эдилар. Соҳибкирон ўз сафарларидан бирида Бишравейх номли шаҳар билан танишиш учун ўша ернинг раҳбари Хусайн ибн Исҳоқ билан юрган пайтида намозга азон айтилади. Хусайн ибн Исҳоқ бориб жамоат билан намоз ўқиб келишга изн сўрайди. Шунда Амир Темур мен ҳам жамоат билан намоз ўқийман, деб бирга жўнади.

Бошқа бир жойга жума куни борилади. Жума намози яқинлашишига қарамай одамлар кўринмаётганини сезган Соҳибкирон таажжубга тушиб, ўша ернинг диний раҳномасини олиб келишга амр қилади. Салла қийган бир кишини олиб келадилар. Амир Темур ундан, аҳоли қайси динга этикод ва амал қилишини сўрайди. У одам мусулмончиликка, деб жавоб беради. Амир Темур, “намоз ўқийсизларми?”, деб сўрайди. У, “ха ўқиймиз” дейди. Амир Темур, “бугун Жума, аммо ҳеч ким кўринмайди, нима, Жума намози ўқимайсизларми?”, дейди. Халиги одам “хар ким ўз уйида ўқийди”, деб жавоб беради. Шунда Соҳибкирон гап нимада эканлигини тушуниб етадида, халиги одамни дин орқали қорин тўйғизишни одат қилиб олганликда айблаб, анча қойийди. Аллоҳ Жума намозини жамоат билан ўқишга амр қилганини айтиб, Куръони Каримдан бу хақидаги оятни ўқиб тушунтиради ва азон айтдириб, ўзи одамларга Жума ўқиб беради. Албатта, бунга ўхшаш ишлар ва тасарруфлар Жаҳонгир султоннинг обрў, ҳурматига ҳурмат кўшар ва мусулмон халқнинг ишончини яна ҳам кўпроқ қозонишига сабаб бўлар эди.

Амир Темурнинг жамият ва фукаролар билан алоқасининг асосий қисми уламолар орқали бўлар эди. У киши уламоларни ҳаддан зиёд ҳурматлар эди. Номи уламо бўлса, ўзига яраша тақдирлар эди. Бу борада амирнинг ўзлари амал қилган аҳли сунна ва жамоа мазҳаби уламолари бўлиши шарт эмас эди. Шийа, рофизий мазҳаблари ҳатто насроний ёки бошқа динларнинг уламоларини ҳам тақдирлар эди. У киши Султония насралари бош роҳибини ўз ҳузурига қорлаб меҳмон қилгани, Роҳиб унга қаттиқ гап сўзлар айтиб кўпчилик орасида беодоблик қилса ҳам ҳурматини жойига қўйгани маълум ва машҳурдир. Амир Темур уламоларни зиёратини қанда қилмас, уларга саҳийлик билан мукофот ва ҳадялар берар эди. Каерга борса, машҳур ва ўзи қитобини ўқиган уламоларнинг вафот этганлари бўлса, қабрини ҳам зиёрат қилар эди. Соҳибкирон томонидан уламоларнинг эҳтиром қилишининг яна бир кўриниши, уруш бўлган жойларда яшайдиган уламоларнинг уйига қирганларга омонлик берар, уларга тегмас эди. Амир

Темур олим киши сифатида ўз давридаги китобларни ўқиб ва таҳлил қилиб борарди. Ана ўша ўзи китобини ўқиган уламоларни тирик бўлсалар ҳам, ўлик бўлсалар ҳам ҳурматларини жойига қўярди. Бир вақтлар шайх Муҳаммад Шабистонийнинг китобини ўқигани учун, айбдор бўлсалар ҳам унинг юртдошларига тегмади ва юртини вайрон қилдирмади. Соҳибқирон Фирдавсийнинг “Шохнома”сини ҳам ўқиган эди. Унинг юртига борганда каровсиз қолиб кетган қабрини излаб топиб зиёрат қилади. Буюк жаҳонгир Амир Темурнинг уламоларга бўлган бундай муносабатлари у киши олим бўлгани учун, зар қадрини заргар билади, маъносидаги тасарруфигина эмас эди. Мусулмонлар оммаси ичида уламоларнинг обрў эътибори ҳаммага маълум. Оддий мусулмонлар ҳамма нарсадан кечиб бўлса ҳам, уламоларнинг ҳурматини қилади. Доимо уларнинг фатвоси ва гапи ила иш қўради. Шу маънода уламолар эътиборини қозонган ҳоким учун халқнинг иззат-эҳтиромига сазовор бўлиш осондир. Амир Темур ана шу омилдан унумли фойдаланарди.

Соҳибқирон қаерга борса, албатта ўша ернинг уламоларини тўплаб, илмий мажлис ўтказарди. Уларга турли саволлар бериб, илмий савияларини синаб қўрар, долзарб масалаларини муҳокама қилар эди. Деярли ҳар бир мажлисидан уламолар Амир Темурнинг илмига, ақл-заковатига, одобига ва уламоларнинг таъсири бор ҳамма жойларда Амир Темурнинг обрўсини янада ошишига, ўша ердаги халқларнинг У кишига муҳаббатини мустаҳкам бўлишига олиб келар эди.

Буюк Жаҳонгир, улкан империя соҳиби, катта олим Амир Темур камтарин инсон ҳам эди. У илмий музокараларда ўзи билмайдиган масала чиқиб қолса, ёки фикрнинг нотўғрилиги аён бўлса, дарҳол қабул қилар, ҳақ йўлни танлар эди. Хуросоннинг Бишравейх деган жойида намозга азон айтилганда одамлар кийимларини алмаштириб, яхшисини кийиб масжидга кетаётганини қўриб, бир дўкандордан, “нима учун бундай қилаяпсизлар?”, деб сўрайди. Шунда у киши: “Эй Амир, биз Аллохнинг “Аъроф” сурасидаги (31-оят)га амал қилаяпмиз”, дейди. Соҳибқирон имтиҳон қилмоқчи бўлиб у кишидан оятнинг маъносини сўрайди. Дўкандор оят маъносини тўғри айтиб беради ва Аллох ушбу оятда, бизларга “хар масжид ҳузурида зийнатингизни олинг”, демоқда бу намозни гўзал ҳолатда ўқинг, дегани, биз шунга биноан кийимларимизни алмаштирмоқдамиз”, дейди. Амир Темур, мен хофизни Куръон бўлсам ҳам, фақиҳ бўлсам ҳам буни мулоҳаза қилмаган эканман, энди қароргоҳга бориб кийимларимни алмаштириб келай, дейди.

Амир Темур Дамашқда ўша вақтнинг машҳур уламоларига таклиф юбориб, катта йигилиш ўтказди. Бу йигилишда ўша даврнинг атоқли олимларидан, Имоиддин Мағрибий, Сирож Искандарий, Баҳоуддин Халабий, Инб Халдун, Низомиддин Шомий ва Арабшоҳ қабилар қатнашадилар. Амир Темур йигилиш аввалида уламоларни қутлаб, уларнинг ҳар бирига алоҳида саволлар бериб синаб қўради. Сўнгра асосий масалага қўчиб, Куръони Карим оятларини нозил бўлиш тартибига қўра қайта ёзиб чиқишни таклиф қилади. Уламолар бу масалани бир неча кун баҳс қилишиб, охири ҳозирги тартибни ўзгартириб бўлмади, деган қарорга қелишади ва буни охириги йигилишда Амир Темурга етказишади. Соҳибқирон ўз фикрини қувватлаб уламолар билан тортишади. Кейин эса уламоларнинг гапларидан қониқиш ҳосил қилиб, ўз фикридан қайтади ва Куръон оятлари тартиби доимо ўз ҳолида қолажани ҳаммага эълон қилади.

Бундай тасарруфлар албатта Амир Темурнинг обрўсига обрў қўшар, мусулмонлар оммасининг унга бўлган муҳаббатини зиёда қилар эди. Шубҳасизки, юқорида зикр этилган нарсалар Амир Темурнинг давлатчилик борасидаги улкан ютуқларига асосий омил бўлгандир.

Амир Темур ва Исломий хукм

Шубхасиз, Амир Темур курган давлат соф исломий давлат бўлган эмас. Соф исломий давлат тўрт халифалар даврида ва юзинчи хижрий йилларда киска муддат халифа бўлган Умар ибн Абдулазизнинг даврида бўлганлиги Ислом оламида маълум. Ундан кейин бу давлатнинг соф исломийлиги бузилиб, оилавий мулкка, меросхўрликка айланган. Вакт ўтиши билан кўпроқ бузилиб бораверган. Ўз замонасининг одами сифатида Амир Темур ҳам ўзи курган давлатда ўша замоннинг услубларидан фойдаланади. Шу билан бирга ўша давр таомули ва ўз илмига биноан исломий омиллардан ҳам фойдаланади. Унинг салтанатининг муваффақиятларида айнан ушбу исломий омиллар асосий рол ўйнаган бўлса ажаб эрмас.

Амир Темур Исломнинг ҳамма динлар ва тузумлардан устун эканлигига тўла ишонган мухлис инсон эди. У бу маънода, ҳамма мазхаблар-динлар ҳам бир, деган Жалолиддин Румийни танкид қилади. Таассуб жихатидан эмас, илмга ва тажрибага суянган холда Исломнинг устун эканлигини таъкидлайди. Соhibкироннинг фикрича, Ийсовий мазхаб-яъни хиристиан дини фақат охиратга эътибор беради. Мусовий мазхаб-яъни яхудий дини, эса фақат бу дунёга эътибор беради. Ислом эса, ҳам бу дунёни, ҳам у дунёни ўз ичига олгандир. Шунинг учун ҳам у киши Исломга кўлидан келганича амал қилишга ҳаракат қилади.

Авалло, Амир Темур эътикод масаласида махкам туради. Ахли суннат ва жамоат акийдасини махкам тутар, турли бузгунчи фикрларни каттик коралар эди. Соhibкирон ўз юришлари давомида дуч келган турли динларга эътимод қилувчилар билан гаплашар, уларнинг эътиқодлари ҳақида сўрар ва хатоларини баён қилар эди. Турли бузук мазхабларга нисбатан ҳам шундай йўл тутар эди. У киши эътиқодни соф бўлиши, турли бидат-хурофотлар бўлмаслиги тарафдори эди. Бунга бир мисол келтиришимиз яхшидир.

Амир Темур Шерозга юриш қилганда у ернинг амри Султон Шох Мансур Музаффарий, шаҳардаги эски масжидга кириб олиб Амир Темур устидан голиб бўлишини тилаб ўтираверади. Соhibкирон эса унинг юртини эгаллаб олади ва бу тасарруфини танкид қилади. Амир Темурнинг фикрича фақат дуо билан иш битмайди. Агар фақат дуо билан иш битадиган бўлса, Пайгамбаримиз саллоллоху алайҳи васаллам дуо билан иш битирад эдилар. Аммо, У зот саллоллоху алайҳи васаллам дуо қилиш билан бирга аскар тўплаб, совут қийиб, қилич қалқон олиб жангга қирганлар.

Амир Темур ўз тасарруфларини Куръони Карим оятлари ва Пайгамбаримиз саллоллоху алайҳи васалламнинг суннатларига тўғри келган жойларини эслатиш билан Куръон ва суннатга мувофиқ иш қўришга ҳаракат қилганини баён қилади. Амир Темур урушлардан бирида, ким шайх Хисомиддин Сабзаворийнинг уйига кириб олса, омон қолади, деган амрни чиқарди. Мазкур шайх Хисомиддин Сабзаворий шийа бўлган. Соhibкироннинг унинг уйига қирганлар омон бўлади, дейиши эса Шайх учун катта обрў эди. Табиийки, ўша давр ўлчовига кўра, бир шийа одамга нима учун шунчалик ҳурмат, деган савол пайдо бўлади. Амир Темур буни Пайгамбаримиз саллоллоху алайҳи васалламнинг қилган ишларига мослаб қилганлигини баён қилади. Пайгамбаримиз саллоллоху алайҳи васаллам Маккаи Муқаррамани фатҳ қилган кунлари, ким Абу Суфённинг уйига қирса омон қолади, деб

эълон киладилар. Абу Суфён ўша пайтда мушрик-кофир эди. Шундай бўлса ҳам Пайгамбаримиз саллоллоху алайхи васаллам унинг уйини омонлик жойи деб эълон килдилар. Мен, бир шийа одамнинг уйини омонлик жойи десам нима бўлибди, дейди. Шунингдек, Амир Темур Ислом ҳукмига амал килувчиларни кўрса ҳам жуда мамнун бўлар эди. Бу нарса айникса Хуросон жанубидаги Бишравейх шаҳрига бўлган муносабатида яққол кўринади. Соhibкирон у шаҳарга яқинлашганда уни йўл четида содда кийинган бир неча одам кутиб олади. Амир Темур улардан “Шаҳарнинг амири ким?”, деб сўрайди. Улар, амиримиз йўк, ўзимиз кўлимиздан келганича Куръону суннатга амал килиб яшамоқдамиз, дейишади. Бу гап Соhibкиронни кизиктириб қолади-да, шаҳар билан яқиндан танишишга қарор қилади. У ернинг Имоми Хусайн ибн Исҳоқ билан биргаликда ҳамма нарса билан яқиндан танишиб чиқади. Аҳолининг барчаси ёшу қари, эркагу аёл илми бўлиб, ўқиш ёзишни биладиган, бўш вақтини илмга сарфлайдиган бўлади. Хамма халол меҳнат билан машгул бўлади. Амир Темур уларга олтин берса, хурмат қилганингиз учун раҳмат, аммо бу тиллоларга хожатимиз йўк, ўзимиз ишлаб топганимиз етади, дейишади. Аҳолининг раҳбари, имом Хусайн ибн Исҳоқ ҳам кўлига кетмон олиб дехқончилик қиладиган бўлади. Унга Амир Темур бир от совға қилса узр айтиб олмайди, от мина олмайман, эшак миниб ўтганиб қолганман дейди. Бу нарсалардан хурсанд бўлган Амир Темур шароит билан янада яқинроқ танишади. Соhibкирон бир дўқондорнинг аёл харидорга нарса тортиб бераётиб “Вой луллил мутаффифин”-“Торозудан уриб қолувчиларга вой бўлсин” оятини ўқиганини эшитади. Аёл кетганидан кейин бориб дўқондордан, “ўзинг ўқиган оятнинг маъносини биласанми?”, деб сўрайди. У, биламан, деб, оят маъносини айтиб беради. Бир оз савол-жавобдан сўнг, дўқондор, торозу тортишда хиёнат қилиб қўймай, деб ҳар кимга бир нарса тортиганимда шу оятни ўқиб тураман, дейди. Шунингдек, Амир Темур бир атторнинг олдидан ўтиб кетаётиб унинг “Вазинуу бил кистосил мустакийм” яъни, “Ва адолат тарозуси ила вазн ўлчанглар” оятини ўқиганини эшитиб қолади ва ўша аттор билан ҳам юқоридаги ўхшаш суҳбат ва савол-жавоблардан сўнг Амир Темурга кўпгина ўзини хурсанд қиладиган нарсалар аён бўлади.

Бишравейхда қулф ва қаровул йўқ экан. Одамларни Исломга амал қилиб яшаганлари учун бунга эҳтиёж йўқ экан. Шунингдек, қози ҳам йўқ экан. Ёши улуг бўлиб қолган Хусайн ибн Исҳоқ бировнинг сўқишганини ёки уришганини эслай олмаслигини айтади. Бу ерда оила бузилиши-талок ҳам, бировнинг ҳаққини тортиб олиш ҳам йўқ экан. Бу ҳақиқатларни билиб Амир Темур ниҳоятда хурсанд бўлади. Куръон ва суннатга амал қилиб яшаётган бу мухлис мусулмон аҳолини тақдирлашга қарор қилади. Амалдорларини тўплаб мажлис ўтказади.

Бишравейхни “Дорул илми вал омон” деб элон қилади. Мадомики, Темур хонадонига мансуб ҳокимлар бор экан бу шаҳардан хирож олинмайди, ҳеч ким, ҳеч қандай баҳона билан бу ерга ҳужум қилмайди, деб фармон чиқаради.

Мана шунинг ўзи ҳам Амир Темурнинг Исломга, Куръон ва суннатга амал қилиб яшашни қанчалик улуглашини кўрсатиб туради. Амир Темурнинг мазкур фармони ўша шаҳар аҳолисининг Куръон ва суннатга амал қилиб яшаётганларини муносиб тақдирлаш бўлиши билан бирга, бошқа шаҳар ва қишлоқлар аҳолисини ҳам шундай яшашга тарғиб қилиш ҳамдир.

Мазкур таҳлиллардан кўришиб турибдики, буюқ ватандошимиз, улуг Мовароуннахр салтанатининг қурувчиси, Соhibкирон Амир Темурни ўзи раҳматиға олган бўлсин, Қолганларни хидоят қилсин. Омийн!

Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф ([манба](#))